

ФИЛОЛОГИЯ

PHILOLOGY

УДК:821:82.6(575.2) (04)

Ажыбаев Артур Шарапидинович
КР УИАнын Ч.Айтматов атындагы
Тил жана адабият институтунун
ага илимий кызматкери

Ажыбаев Артур Шарапидинович
Старший научный сотрудник
института Языка и литературы
им. Ч.Айтматова при НАН КР

Azhybaev Artur Sharapidinovich
Senior Researcher Institute
of Language and Literature them. Ch. Aitmatova
at the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic

“ЭРКСИЗ КҮНДӨРДӨГҮ” ЭПИСТОЛА

Аннотация. Бул макалада кыргыз адабиятынын түптөөчүлөрүнүн бири С.Карачевдин “Эрксиз күндөрдө” повестиндеги эпистолярдык форманын табияты тууралуу сөз болот. Тактап айтканда, аталган чыгармада колдонулган эпистолярдык форманын максаты, милдеттери, спецификасы жана колдонулуш өзгөчөлүктөрү анализге алынат.

Негизги сөздөр: эпистолярдык форма, эпистолярдык жанр, кат, каттын спецификасы, сүйүү каттарынын табияты.

ЭПИСТОЛА “В ДНИ БЕЗ ВОЛИ”

Аннотация. В данной статье будет рассмотрен характер эпистолярной формы в повести С. Карачева “В дни без воли” одного из основателей кыргызской литературы. Т.е. анализируются цель, задачи, специфика и особенности употребления эпистолярной формы, использованной в указанном произведении.

Ключевые слова: эпистолярная форма, эпистолярный жанр, письмо, специфика письма, природа любовных писем.

EPISTLE FROM “DAYS OF SLAVERY”

Abstract. This article will consider the nature of the epistolary form in the story of S. Karachev “In the days without freedom” one of the founders of Kyrgyz literature. Those. the purpose, tasks, specifics and features of the use of the epistolary form used in the specified work are analyzed.

Keywords. Epistolary form, epistolary genre, writing, specifics of writing, nature of love letters.

Дүйнөлүк адабияттын контексинде эпистолярдык форма адабий-көркөм чыгармачылыктын кеңири колдонулуп келген жанры болсо да, ал улуттук профессионал жазма адабияттын өнүгүшүнө да өз салымын кошуп, миңдеген жылдык калыптануу процессин башынан кечирген “карт” жанр экендигине карабастан, анчейин көңүл бурулбай келген. Болбосо, профессионал жазма адабият жаңыдан түптөлө баштаган мезгилде эле эпистолярдык форма жанр катары калемгерлердин кызыгуусун жаратып, көркөм чыгармалардан орун албайт эле.

Айталы, 1920-жылдардагы алгачкы адабий туундуларда кат формасынын колдонула башташы жогоруда айтылган ойлорду бекемдеп турат. Анткени, адабияттын алгачкы карлыгачтарынын бири Сыдык Карачевдин “Эркисиз күндөрдө” повестинде кат формасы ыктуу колдонулат. Повесттин башкы каармандары Жунуш менен Жыпардын ички сезимдеринин өнүгүшүн автор дал ушул формада чагылдырат.

Чыгарманын башкы каарманы – Жыпар эзилип келген эмгекчинин кызы эмес, автордун айтуусу боюнча элде кадыры бар Кендирбай молдонун кызы. **“Кат билген, сүйүү эркиндиги үчүн колунан келишинче күрөшкөн эстүү кыз. Сүйгөн жигити Жунушка кат жазып, аны менен качып кетүүгө аракет кылат. Жунушун ашуудан күтүп, акыры келбеген соң, Мамырбайдын колунда кор болуп жүргөнчө деп өз жанын кыюуга батынат**¹,- деп маалымат берет, адабиятчы-сынчы К.Артыкбаев. Чынында, Жыпардын өлүмү минген атынын ашуудан тайгаланып, терең жарга кулап каза болгондугун Мамырбайдын жигиттери көрүп, айтып келишкендиги түрүндө чыгармада эскертилет.

Кат - аталган чыгарманын сюжетинде үч ирет колдонулат: Биринчиси Жунуштун Жыпарга жазган “Ашыктык каты”.

Анын мазмуну: **“Сүйгөнүм Жыпар”**,- деп башталат кат. Мында каттын адресаты ачык көрсөтүлүп, **“Учурашуу”** талабы так сакталган. Кийинки **“ал-абалды билдирүү”** шарты төмөнкүдөй берилет: **“Колуңду кысып, ысык саламамды жиберем. Сенден ажырагандан кийин ит көрбөгөн кордукту көрдүм. 5 ай түрмөдө жатып, араң кутулдум. Түрмөдөн чыккандан бери келесоо кишидей жүрөм”**.

Көрүнүп тургандай, баш каармандын азап-тозогу, көргөн кордугу, сагынычы жана кусалыгы анын “келесоо кишидей жүрүшү” менен сыпатталат.

Ашыктык кат жазуунун талабына ылайык **“сүйгөнүнө сыр ачуу”** шарты төмөнкүдөй маалыматтар менен улантылат: **“Канчалык амал кылсам да ак жүзүңдү көрө албадым. Кыйналдым...кысталдым...”**

“Сезимдердин тунуктугу, ага ишендирүү, жалгыз экендигин сездирүү талабы” мындай саптар менен берилет: **“менин бар үмүтүм: ак жүзүңдү көрүү, көрбөсөм жинди болум кетемби?...”**

Абзац менен башталган каттын уландысы – андагы жаңы ойдун, жаңы маалыматтын айтыла тургандыгынан кабар берет: **“Биздин эл Сары-Жаздан туура Турпанга кетмек болушту. Эртең көчөбүз”**.

“Сүйүүсүн билдирүү, ага өзүн арноо, өзүнө карата чыгарган чечимдерин жарыялоо” талабы: **“Эгер көңүлүң баштагыдай эле менде болсо, менин менен кач! Бирге болулу!Силердин айыл түн жарымынан кийин Текести карай көчөт экен. Мени күт...эгерде кечигип калсам, Ала-Айгыр Сайкалдын ашуусунан күт. Мен ошондо болом...”**,-деп берилет.

“Каттын соңу, коштошуу бөлүгү”: **“Көкүрөгү күйүттүү, жаны жаралуу Жунушуң”**,-деп аяктайт.

Көрүнүп тургандай, чыгармадагы бул кат мазмундук жактан ашыктык каттарынын үлгүсүнө дал келет. Аны ашыктык

¹Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы, Б.:2003, 80-бет.

катына гана таандык болгон бир нече спецификалуу белгилер тастыктап турат. Айталы, учурашуу талабы, ал абалды билдирүү талабы, сүйгөнүнө сыр ачуу, сезимдердин тунуктугун билдирүү, абзац менен башталган жаңы ой ж.б. Эгерде, автор эпистолярдык форманын табияты менен мурдатан тааныш болбосо, ашыктык каттарынын бир нече талабына дал келген бул катты стихиялуу түрдө жазып, чыгармасында ийгиликтүү колдоно алар беле?

Чыгармадагы экинчи кат Жыпардын Жунушка жазган “жооп каты”. Анын мазмуну кыска, болгону бир сүйлөмдөн турат: “Эл жаткандан кийин токойдун күн батыш жээгиндеги топ камышта бол. Кечикпе!!!...”²

Бул кат жолугуунун зарылдыгын, жашыруун - сырдуулугун, чыдамсыздыгын жана эң башкысы - кыздын эрктүүлүгүн көрсөтүп турат. Ошол доордогу кыргыз кыздары үчүн мүнөздүү болбогон мындай кадамды бир гана эпистолярдык форма менен берүүгө мүмкүн экендигин автор жакшы түшүнгөн. Айласыз кыздын абалын катка салып, кат аркылуу анын ыймандай сырын ачат. Айрыкча, Жыпардын кийинки каты – анын бейнесин толук түшүнүүгө, ички дүйнөсүндөгү өзгөрүүлөдү, буюккан сезимдерди, аргасыздыкты, айла-амалды, эркти, ишеничти, үмүттү жана күйүттү чагылдырат.

Формасы боюнча ал жооп кат болгону менен мазмуну арман, күйүт, арыз жана кайгы - муңга жык толгон, сентименталдык маанайда жазылган. Каттагы учурашуу салкын. Автор каармандын сезим - туйгуларын сүйүү каттарынын антикадан бери сакталып келе жаткан салттуу талаптарын так сактоо менен баштайт:

1. **Учурашуу.** Бул талап Жыпардын катында так сакталган. Каттагы учурашуу

“Жунуш, секрет!” деп башталат. Демек, адресат таамай көрсөтүлгөн. Маанилик жактан бул сөздө жалынуу, жалбаруу, өзүн садага чабууга даяр экендигин туюндурган ой камтылат.

2. **Ал-абалды билдирүү.** Бул талапка ылайык, Жыпарды курчаган жагдай-шарт, анын сезимдерин билдирүүгө болгон далалаты, каршылыктарга баш бербей кат жазууга түрткү кылган каалоо-тилек орун алышы керек эле. Жыпардын катында ал мындайча берилет: “Мен караңгы кара туман арасына кирип жоголдум. Алдым - артым баары корголуу. Кайда барар, кайда качар, кантип бул балаадан кутулаарымды билбейм. Башым маң, жүрөгүм дал болду... арманымды айтсам сооротор адам жок. Кимге барып, кимге жалынып, жалбараарымды билдедим. Жарык күнүм караңгы түнгө айланды. Турмуштун бүткүл тилектери кыйрады... мен бүттүм... жаштай, мезгилсиз солудум”³.

Көрүнүп тургандай, мында Жыпарды кат жазууга түрткү кылган жагдайдын аргасыздыктан, амал-түгөнүп, акыркы үмүтү Жунушта калгандыгын окурман дароо баамдайт.

3. **Сүйгөнүнө сыр ачуу, унчукпай коюуга арга калтырбаган “тозок” чечимдин кабыл алынышын жар салуу.** Жыпардын катында бул талап мындай саптар менен берилет: “Өзүң уккандырсың, жакында баскан жеримдин, таянган көгүмдүн күлү көккө учканын. Мен тирүүлөй өлдүм!.. Күткөн үмүт, максатымдын баары желге кетти. Олтурган кайыгым сынып, түпсүз, чексиз, терең көлдө дайынсыз калдым... мени куткара турган боорукер жан көрбөдүм...”.

Жыпардын кыйын кырдаалдагы абалы күткөн үмүтүнүн “желге кетиши”, “тирүүлөй өлүүгө” айланышы, “куткаруучу боорукер жан издеши” менен ишенимдүү

² Сыдык Карачев *Эркисиз күндөрдө (новеллалардын үзүндү)/Кыргыз адабияты (Хрестоматия 2-бөлүк)*, Б.: Мектеп, 2002., 7-бет.

³ Сыдык Карачев *Эркисиз күндөрдө (новеллалардын үзүндү)/Кыргыз адабияты (Хрестоматия 2-бөлүк)*, Б.: Мектеп, 2002., 8-бет.

сүрөттү көз алдыга тартат.

Каттагы этикет нормаларынын чен-өлчөмдөрүнүн бузулган рефлексиялары.

“Мен убактысыз өлүүгө, убактысыз кара жер жазданууга туулдум беле?! Мен эми кайда барам... кимдин мойнуна асылып жардам сурайм. Сен чарасын тап!..”

4. Сезимдердин тунуктугу, ага ишендирүү, жалгыз экендигин сездирүү талабы. *“Жок, мен ага тирүү кезимде көнө албайм...Менин сенден башка ишенер, таянарым жок... Бир гана сен! Камалган тордон, түшкөн ордон куткар!.. Колуңан келет менин жылдызымды өчүрүүгө эрк бербе!..”*

5. Сүйүүсүн билдирүү, ага өзүн арноо, өзүнө карата чыгарган чечимдерин жарыялоо. *“Ашык!.. ашык... мен десең, мени чын ниетиң менен сүйсөң, мындан куткар!.. болбосо мен кутулуунун чарасын таптым, -кара жер!..Өлүм!”*

6. Риторикалуу суроолордун берилиши. *“Он жети жылдык өмүрүмдүн бүткүл бардыгын, бүткүл кызыгын мен кимге багыштадым?.. Өз теңим, арзыган ашыгымабы? Же үч кабанаак канчыктуу дөбөткөбү?! Көз жашыма этибар кылар, дартыма дарман табар кишим жокпу?.. Чын эле жокпу!?!”*

7. Каттын соңу, коштошуу бөлүгү. *“Тиги дөбөт жакында келип той кылмакчы. Менден кийинки убакта шек алышып жүрүшөт. “Алар” (билесиң го) бүрсүгүнү келишет, дал!.. Баякы жерде болом, даярмын! Бактысыз Жыпарың”*

Көрүнүп тургандай, Жыпардын каты антикадан бери сакталып келе жаткан сүйүү каттарынын туруктуу түзүлүшүн сактап турат. Экинчиден, чыгармадагы махабат сезиминин маңызын туура жеткирүү үчүн эпистолярдык форманын ашыктык канондору үчүн иштелип

чыккан методологиялык кору, чын ыкластуу сезимди камтыган моделдери, мындай учурларда жазыла турган жана жазылууга тийиш болгон нерселердин бардыгы катта орун алган. Ал эми каттагы айрым ашыкча деп сезилген көрүнүштөр ашыктык каттарынын табиятынан келип чыккандыгын окумуштуу Л.А. Сапченко мындайча түшүндүрөт: *“Любовные письма совсем не принадлежат к письмам. В них должна управлять одна страсть, их не надобно исправно обрабатывать, а писать в жару своей страсти; но всего менее должно их исправлять, чтобы не охолодить то чувство, которым занимались мы тогда, как их писали; ибо по написании их можно сыскать в них много неисправности; украшения могут показаться очень сильными, хотя они и никогда не могут быть таковыми; разум совсем не должен в них вмешиваться. Редко там говорит разум, где властвует любовь”*⁴.

Көрүнүп тургандай, сүйүү каттарынын табиятына ылайык, башкы каарман Жыпардын образы реалистик маанайда, ашыккан кыздын абалын акыл-эске эмес, ашыктык сезимине таяп ачып берүүгө аракет жасалганын каармандын ой-толгонуулары, аргасыздыгы, риторикалык суроолору, ашыктык айласы үчүн жасаган кадамдары бекемдеп турганы менен, автордун бул аракети сынга кабылган.

Белгилүү адабиятчы-сынчы К.Артыкбаев повесттин ийгилик-кемчиликтерин талдоого алып: *“Чыгармада образдын кыймыл-аракетин, ички дүйнөсүн көрсөтүүнүн ордуна автордук баяндап берүү менен маалымдоо аракети үстөмдүк кылат”*,⁵ - деп жазат. Мындай тыянакка келүүгө себеп болгон жагдай чыгармадагы Жунуштун болжожкон жерге келбей калышы менен байланыштырылат. *“Жунуш*

⁴Сапченко Л.А. «ЛЮБОВНЫЕ ПИСЬМА СОВСЕМ НЕ ПРИНАДЛЕЖАТ К ПИСЬМАМ...» (специфика жанра в эпистолярии Н.М. Карамзина) □ [PDF] «ЛЮБОВНЫЕ ПИСЬМА СОВСЕМ НЕ ПРИНАДЛЕЖАТ К ...kpfu.ru › portal › docs › 158_1_gum_15

⁵ Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы, Б.:20034, 80-бет.

эмне болуп келбей калды. Бир орчундуу себеп болгон чыгар. Чыгармадагы бул негизги сюжеттик түйүн чечилбей белгисиз бойдон калган. Эң туура дегенде эпизоддо анын себепинен бир аз кабар берилгенде болмок”⁶,-дейт, адабиятчы К.Артыкбаев.

Албетте, повесттеги эпистолярдык форманын жанрдык табиятына, аткарган функциясына терең маани берилбегендигинен улам, адабиятчы К.Артыкбаев ушундай жыйынтыкка келсе керек. Анткени, сүйүү каттарынын спецификасына ылайык, автор өз максатын туура тандап, чыгармада интригага жол берип, Жунушту болжошкон жерге келтирбей, анын себепин да так көрсөтпөй, Жыпарды “өз жанын кыйдырып”, эпистолярдык жанрдын төмөнкү талабын эске алуу менен жазгандыгы байкалат: *«Жанровые правила определяли облик текста. Категория жанра осознавалась в качестве куда более существенной, весомой, реальной, нежели категория авторства»*⁷.

Адабияттар:

1. Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы, Б.:2003
2. Сапченко Л.А. «ЛЮБОВНЫЕ ПИСЬМА СОВСЕМ НЕ ПРИНАДЛЕЖАТ К ПИСЬМАМ...» (специфика жанра в эпистолярной Н.М. Карамзина) [PDF] «ЛЮБОВНЫЕ ПИСЬМА СОВСЕМ НЕ ПРИНАДЛЕЖАТ К ...kpfu.ru › portal › docs › 158_1_gum_15
3. Сыдык Карачев Эркесиз күндөрдө (повесттен үзүндү)/Кыргыз адабияты (Хрестоматия 2-бөлүк), Б.: Мектеп, 2002.
4. НВПС1 – Новейший всеобщий и полный Секретарь, содержащий новое, полное и основательное наставление, как сочинять всякого рода письма с приобщением многих лучших примеров и состоящий в четырёх частях. – М.: Унив. тип. у Хр. Клаудия, 1801. – Ч. 1. – 67-68 с

⁶ Аталган эмгек, 80-бет.

⁷ НВПС1 – Новейший всеобщий и полный Секретарь, содержащий новое, полное и основательное наставление, как сочинять всякого рода письма с приобщением многих лучших примеров и состоящий в четырёх частях. – М.: Унив. тип. у Хр. Клаудия, 1801. – Ч. 1. – 67-68 с